

Рябченко К.М.,

аспірант кафедри міжнародного бізнесу та економічної теорії,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ПРОДОВОЛЬЧИЙ РИНОК У ЗВ'ЯЗКУ З НОВИМИ ГЛОБАЛЬНИМИ ТЕНДЕНЦІЯМИ

Анотація. У статті представлено результати дослідження досвіду розвинених країн Європейського Союзу (ЄС) з підтримки продовольчого ринку в умовах посилення глобальних чинників. Виконано групування 15 країн ЄС за рівнем державної підтримки науково-дослідницької роботи (НДР) від ВВП за 2009 та 2017 рр. Виявлено загальні напрями розвитку країн ЄС з різним рівнем ВВП і часткою підтримки державою Інституту Інноваційного Розвитку (ІР) як частки від ВВП. Висновки автора спрямовано на посилення уваги держави під час коригування довгострокової інноваційної політики на безальтернативність пріоритетності розвитку І сфери АПК, а саме виробництва засобів виробництва, в контексті підтримки продовольчого ринку.

Ключові слова: продовольчий ринок, державні витрати на НДР, інституційна база, довгострокові стратегічні програми, глобалізація, інноваційна модель.

Постановка проблеми. Ключовим питанням в умовах зближення нормативно-правової бази України з ЄС є поглиблене вивчення багаторічного досвіду різних країн з підтримки та розвитку своїх продовольчих ринків та конкурентоспроможності виробників.

Як відомо, конкурентоспроможність виступає результативним показником і ключовим елементом в національній економічній системі. Порівняльний аналіз рівня державної підтримки конкурентоспроможності основних країн ЄС необхідний як орієнтир для вдосконалення системи підвищення конкурентоспроможності виробників продовольчої продукції в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд робіт вказує на дві тенденції [3; 4; 5; 7]. Перша з них полягає в тому, що шлях до сталого продовольчого забезпечення країни лідери ЄС бачать у збалансованому макроекономічному розвитку, де стабільні ціни на продовольство розглядаються в широкому контексті базових показників ринку:

- підтримка інноваційної моделі розвитку постіндустріальної економіки;
- підвищення кваліфікації робочої сили на тлі зростання державних вкладень в науку та освіту загалом;
- зближення умов праці та побуту в сільській місцевості з міськими.

Друга тенденція відображає посилення державної підтримки в контексті здійснюваної в Україні децентралізації.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Для України станом на кінець 2017 р. невирішеним залишається питання розриву показників базових складових продовольчого ринку з країнами ЄС. Це відноситься як до душевого споживання населенням продуктів тваринного та рослинного походження, так і до частки витрат на харчування в структурі сімейного бюджету.

Мета статті полягає в обґрунтуванні авторських пропозицій на підставі виконаного дослідження щодо розширення

та поглиблення державної підтримки продовольчого ринку з використанням основних форм підтримки в країнах ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світова організація торгівлі (СОТ) – це міжнародна організація, метою якої є розробка системи правових норм міжнародної торгівлі та контроль за їх дотриманням, зокрема на продовольчому ринку. Її правила були сформульовані і в подальшому допрацьовувалися провідними транснаціональними корпораціями (ТНК) найбільш розвинених в технологічному плані країн ЄС, США та Японії. Надалі країни групи БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південно-Африканська Республіка) вдосконалювали правила захисту національних продовольчих ринків з урахуванням особливостей провідних країн-засновників СОТ. У нинішніх умовах наростання глобальних тенденцій на галузевих ринках, зокрема продовольчих, зростає актуальність осмислення тих якісно нових тенденцій, які провідні країни ЄС все ширше використовують для захисту власних економічних інтересів.

Основним завданням Світової організації торгівлі, як відомо, є сприяння безперешкодній міжнародній торгівлі без зловживань і негативних наслідків. Часто це означає для ринків країн-учасниць цієї Організації звуження або ліквідацію бар'єрів і перешкод для торгівлі. Саме тому особливо важливо після вступу нашої країни в цю Організацію досконально вивчити різний досвід і всі тонкощі практики ЄС.

Для України, яка вступила в СОТ у травні 2008 р., одним з негативних чинників стала неготовність окремих вітчизняних виробників до жорсткої міжнародної конкуренції. Зокрема, виробники молока та м'ясної продукції України мають невисокий за міжнародними мірками показник конкурентоспроможності, що пояснюється технологічною відсталістю та низьким рівнем використання інновацій.

Нині за індексом поточної конкуренції, який виводиться в рамках Глобального звіту про конкурентоспроможність (World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2017–2018), Україна за рейтингом конкурентоспроможності посіла серед 117 країн лише 81 місце. Лідерами за цим показником є Швейцарія, США, Сінгапур [8].

Для оцінювання наявних механізмів, що здійснюють інтеграцію продовольчого ринку нашої країни після вступу до СОТ в загальноєвропейський продовольчий ринок, з урахуванням нових глобальних чинників доцільно звернутися до рівня продовольчого забезпечення населення нашої країни (табл. 1).

Рівень споживання основних видів продуктів харчування населенням України (на одну людину в рік, кг) за 2005–2016 рр. відображає кінцеві соціально-економічні зміни в усіх сферах АПК. Відзначимо сутнісні зміни, що характеризують функціонування продовольчого ринку в нашій країні, з використанням показників споживання основних видів продуктів харчування.

Так, у 2005 р. річне споживання м'яса і м'ясопродуктів складало 47,9% від раціональної норми споживання, у 2010 р. – 63,7%, у 2016 р. – 62,9%. Рівень душевого річного споживання молока

Споживання основних видів продуктів харчування населення України (на одну людину в рік, кг)

Продукція	2005 р.	2010 р.	2016 р.	Раціональні норми	Відсоток від норми споживання		
					2005 р.	2010 р.	2016 р.
1	2	3	4	5	6	7	8
М'ясо та м'ясопродукти	39,1	52,0	51,4	81,6	47,9	63,7	62,9
Яловичина і телятина	11,7	9,8	8,1	25,0	46,8	39,2	32,4
Свинина	12,6	18,0	19,0	33,3	37,9	54,1	57,1
М'ясо птиці	13,9	23,2	23,6	21,5	64,7	107,9	109,8
Інші види м'яса	0,9	1,0	0,7	1,8	50,0	55,6	38,8
Молоко і молочні продукти	225,6	206,4	209,0	380,0	59,4	54,3	55,0
Яйця, шт.	238,0	290,0	267,0	290,0	82,1	100,0	92,1
Хлібні продукти	123,5	111,3	101,0	101,0	122,3	110,2	100,0
Цукор	38,1	37,1	33,3	38,0	100,3	97,6	87,6
Риба і рибні продукти	14,4	14,5	9,6	20,0	72,0	72,5	48,0

Джерело: складено автором за джерелами [1, с. 65; 2], група 8 розрахована автором

і молочних продуктів у 2005 р. склав 59,4%; у 2010 р. – 54,3%; у 2016 р. – 55%. На наш погляд, це вказує на те, що від початку ринкового реформування макроекономічних процесів в Україні до 2005 р. відбулись істотні макроекономічні зміни, які зумовили зниження майже наполовину душевого споживання м'ясо-молочних продуктів. Важливо відзначити, що з 2005 по 2010 рр. споживання м'яса і м'ясо-молочних продуктів зросло майже на 20%, тоді як споживання молока знизилось на 5%.

В кінці аналізованого періоду, тобто у 2016 р., споживання м'яса і м'ясопродуктів, як і молока і молочних продуктів, практично не змінилося. Таким чином, за п'ятирічний період (2010–2016 рр.) співвідношення попиту і пропозиції на продовольчому ринку зупинилося на рівні нижче раціональних норм душевого річного споживання. Ця ситуація як з позиції соціальної стабільності в суспільстві, так і з позиції зниження купівельного попиту через сукупність цілої низки макроекономічних змін вимагає глибокого наукового осмислення. Поки не сформована система економічної мотивації товаровиробників м'яса і молока, будь-які спроби вийти на рівень раціонального споживання залишаться важко досяжними.

Як відзначають багато дослідників цього процесу, в нашій країні, на жаль, не вдалося домогтися зниження собівартості м'ясо-молочної продукції, що послужило економічною основою значного зростання ринкових цін на цю групу незамінних продуктів харчування. На цьому тлі підвищений інтерес викликає аналіз ситуації в країнах Європейського Союзу, де від самого початку формування єдиного ринку продовольства стійким чином розвивалися різні форми державної підтримки всіх елементів інноваційної моделі. Нами були згруповані країни ЄС за рівнем державних витрат на ПР як частки від ВВП (табл. 2).

У ринковій системі господарювання державні витрати на ПР як частка від ВВП за довгострокового виміру все ж таки виконують провідну роль. На нашу думку, цей показник має прямий вплив на оновлення основних засобів виробництва І сфери АПК. Саме ця сфера, представлена системою машин і механізмів (трактори, комбайни тощо), втілює всі новітні досягнення технічного прогресу.

З позиції оцінки ситуації в Україні нині щодо реалізації євроінтеграційного курсу, на наш погляд, в досвіді ЄС важливо відзначити таке.

По-перше, домінують за досліджуваним показником, за винятком Німеччини, країни з невеликою кількістю населення та розміром ВВП.

По-друге, Швеція, Фінляндія, Данія за останні 30 років суттєво піднялися в рейтингу за душевим споживанням продовольства завдяки значним капітальним вкладенням в аграрний сектор. Тобто продовольчий ринок в цих країнах забезпечив соціальну стабільність і прогрес не завдяки формам господарювання ринкового типу (в ЄС не було інших форм, крім ринкових), а завдяки послідовній, стратегічно продуманій перспективі індустріалізації всіх сфер АПК з опорою на першу.

По-третє, в групі країн з низькими показниками, як і в групі країн із середніми показниками, є країни, в яких ринкова модель господарювання не має такої тривалої історії. Наприклад, такі країни, як Болгарія, Угорщина та Румунія. Це дає змогу зробити деякі узагальнення концептуального характеру. Деіндустріалізація і детехнологізація не може забезпечити зростання продовольчих ресурсів за зниження собівартості сільськогосподарської сировини, а саме основи роздрібних цін.

Вченими ведеться широка дискусія щодо вибору в нашій країні тих форм державної підтримки конкурентоспроможності власних продовольчих товарів, які б дали змогу задовольнити потреби внутрішнього ринку під час нарощування експортного потенціалу. З вивчених нами джерел щодо державної підтримки конкурентоспроможності продовольчого ринку країн ЄС ми звернемося до тих, в яких найбільш розгорнуто представлені відмінності (табл. 3).

З позиції реалізації курсу України на Євроінтеграцію продовольчий ринок нашої країни, спираючись на великий природний (земельні та водний ресурси) і людський потенціали, не може не враховувати досвід ЄС. Широкий спектр технологічних та економічних механізмів, які були на початковому етапі країн ЄС під час переходу на правила СОТ, в кожній з країн-учасниць мав свої специфічні особливості. Оскільки за рівнем самозабезпечення населення продовольством і за національними особливостями душевого споживання видів і груп м'ясо-молочних продуктів і хліба країни істотно відрізняються, ці особливості відображають багатовіковий шлях розвитку, де знайшли відображення землезабезпеченість, пріоритетні галузі промисловості, що сформували потребу в конкретних видах продуктів, географічне розташування, яке визначило наявність міжнародних портів, обсяг вантажних і пасажирських перевезень.

У своїй сукупності все це визначило як експортно-імпортну орієнтацію сільськогосподарського виробництва, так і стратегічні пріоритети в глобальній структурі продовольчого ринку ХХІ століття. Як відомо, Фінляндія тільки за останні

Угруповання країн ЄС за рівнем державних витрат на ІР як частки від ВВП у 2017 р.

Країна	Номер в рейтингу		Державні витрати на ІР як частка від ВВП	Витрати приватного капіталу на ІР як частка від ВВП	Високотехнологічний і середньо технологічний промисловий експорт як частка від загального експорту	Загальний інноваційний індекс
	2009 р.	2017 р.				
i			Ai3	Ai4	Ai8	
<i>Країни з високими показниками</i>						
Данія	6	2	1,15	1,87	47,80	136,7
Швеція	2	1	0,99	2,27	54,70	141,3
Фінляндія	1	3	0,95	1,94	44,60	130,9
Німеччина	3	6	0,93	1,94	67,60	123,4
Нідерланди	9	5	0,90	1,12	48,50	129,5
<i>Країни з середніми показниками</i>						
Португалія	25	15	0,66	0,60	36,70	83,0
Люксембург	4	8	0,64	0,67	52,20	121,4
Бельгія	7	9	0,60	1,77	48,50	120,9
Іспанія	15	18	0,57	0,64	47,80	78,3
Великобританія	12	6	0,56	1,12	54,80	125,3
<i>Країни з низькими показниками</i>						
Ірландія	10	10	0,33	1,09	52,50	115,7
Угорщина	20	24	0,35	1,01	69,60	67,4
Кіпр	17	21	0,30	0,08	43,20	74,8
Румунія	24	29	0,28	0,21	52,80	33,8
Болгарія	26	28	0,25	0,70	31,0	47,5

Джерело: складено автором за джерелом [7]

Відмінні риси державної підтримки конкурентоспроможності продовольчого ринку країн ЄС

Країни	Особливості
Фінляндія	Великі вкладення держави в дослідження і розробки (ІВР); наявність розвиненої інституційно-правової бази; тісний контакт університетів і промислових лабораторій; розвинені кластерні стратегії; успішний досвід реструктуризації економіки країни в умовах кризових явищ (1991–1993 рр.).
Франція	Наявність висококваліфікованих кадрів; високий рівень координації між різними учасниками інноваційної системи; надзвичайно розвинена система податкових пільг для інноваційних компаній; великі державні витрати на ІВР; сильні державні інститути, що регулюють інноваційну діяльність.
Італія	Розвинені кластерні стратегії; висока частка інноваційної продукції в традиційних секторах (текстильні, меблеві, шкіряно-взуттєві кластери); високорозвинені фармацевтика, телекомунікації, засоби автоматизації виробничих процесів; високі позиції за новими торговими марками і новим промисловим дизайном.
Великобританія	Функціонування університетів світового рівня; розвинене венчурне фінансування; висока частка населення з вищою освітою; розвинений зв'язок «університети – промисловість»; активна політика залучення кваліфікованих кадрів; сприятливі умови для підприємництва загалом.

Джерело: складено автором за джерелом [7, с. 220]

20–30 років сформувала конкурентоспроможний продовольчий ринок. При цьому в країні відсутні сприятливі природно-кліматичні умови як для рослинництва, так і для тваринництва.

Наукова новизна виконаного дослідження полягає в тому, що автором розширено і вдосконалено методологічний підхід до аналізу та оцінки державної підтримки конкурентоспроможності продовольчого ринку 15 країн ЄС.

Виявлено дві стійкі тенденції. Перша полягає в тому, що стабільні ціни на продовольчому ринку в країнах ЄС і членів СОТ розглядаються як базовий соціальний стабілізатор в довгочасовому аспекті (20–30 років), при цьому держава в рамках цільових довгострокових програм знижує собівартість продовольчої сировини на стадії формування цін і сфери АПК (засоби

виробництва). Лише за необхідності використовуються економічні інструменти у формі дотацій на 1 га посіву, на 1 голову дійного стада, тобто екстенсивні форми підтримуються в контексті збереження сільської території як основи існування національного господарства. Друга тенденція полягає в стабільних державних внесках в науку та освіту в масштабах всієї країни, включаючи аграрне виробництво, наслідком чого є підвищення кваліфікації робочої сили в усіх сферах АПК.

Висновки. На наш погляд, в країні дозріли організаційно-економічні та нормативно-правові передумови для формування довгострокової стратегії власного продовольчого ринку. При цьому вихідними методологічними пропозиціями можуть бути:

- поділ по всій вертикалі (від виробництва засобів виробництва I сфери АПК до реалізації готової продукції кінцевому споживачу) заходів прямого та непрямого захисту;
- збереження галузі тракторного сільськогосподарського машинобудування для зниження валютних коштів на придбання аналогічної імпортової техніки;
- концентрація обмеження валютних ресурсів бізнесу й держави на придбання патентів і ліцензій;
- стимулювання державної технологічної підтримки фермерських та особистих селянських господарств з досвіду, накопиченого в Фінляндії, Естонії, Ізраїлі, Голландії.

При цьому стратегічною метою залишається досягнення зниження витрат в структурі сімейного бюджету на продовольство за умов зростання доходів населення, що передбачає реалізацію довгострокових цільових програм протягом мінімум 8–10 років. Саме на цих напрямках будуть основані наші подальші дослідження.

Література:

1. Забуранна Л.В., Ярмоленко Ю.О. Соціально-економічні передумови розвитку аграрного сектору в Україні. Економіка АПК. 2017. № 12. С. 64–68.
2. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Кваша С.М., Іванько А.В. Моделювання часткової рівноваги на ринку молока та молочної продукції в Україні. Економіка АПК. 2017. № 7. С. 37–46.
4. Кириленко І.Г., Івченко В.Є. Продовольча безпека України в світлі сучасних тенденцій світової економіки. Економіка АПК. 2017. № 8. С. 5–14.
5. Лупенко Ю.О., Малік М.Й. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи. Київ, 2014. 182 с.
6. European Commission. 2018. URL: https://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/scoreboards_en.
7. Gomes S. The Eurasian Wheat Belt and Food Security. Global and Regional Aspects. Switzerland: Springer International Publishing, 2017. 318 p.
8. World Economic Forum. 2018. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>.

Рябченко К.Н. Продовольственный рынок в связи с новыми глобальными тенденциями

Аннотация. В статье представлены результаты исследования опыта развитых стран Европейского Союза (ЕС) по поддержке продовольственного рынка в условиях усиления глобальных факторов. Выполнена группировка 15 стран ЕС по уровню государственной поддержки научно-исследовательской работы (НИР) от ВВП за 2009 и 2017 гг. Выявлены общие направления развития стран ЕС с разным уровнем ВВП и долей поддержки государством Института Инновационного Развития (ИИР) как доли от ВВП. Выводы автора направлены на усиление внимания государства при корректировке долгосрочной инновационной политики на отсутствие альтернативности приоритетности развития I сферы АПК, а именно производства средств производства, в контексте поддержки продовольственного рынка.

Ключевые слова: продовольственный рынок, государственные затраты на НИР, институциональная база, долгосрочные стратегические программы, глобализация, инновационная модель.

Ryabchenko K.N. The food market in light of new global tendencies

Summary. The article presents the results of a dissertation study on the experience of developed countries of the European Union (EU) in support of the food market in the face of increasing global factors. The grouping of 15 EU countries on the level of state support for R&D from GDP for 2009 and 2017 has been completed. The general directions of the EU countries with different levels of GDP and the share of R&D by the state from GDP have been established. The author's conclusions are aimed at strengthening the state's attention when adjusting the long-term innovation policy to the non-alternative nature of the priority development of the I sphere of the agro industrial complex – the production of means of production, with a gradual decline in imports.

Keywords: food market, state expenditures for research work (R&D), institutional base, long-term strategic programs, innovation model.